

ЯК Я З ПАСТУХОМ ПРО ЛЕНІНА БАЛАКАВ

Я поїхав у село на агіткампанію.

На цей раз хворіла донька в Гавані до Лісок.

Назаволо — поїхав, аби зустрітись.

Порожньо. Тихо.

Слепа така, що вас ніби хто гарячим смазцем обливає. От алється, що сонце на небі злюститься і замисляється з вас зробити головешку.

Оце осінь! Літом увесь час дещо хвищом ішов, а тепер тэк нечтє, що на собі містя не знайдемо.

Понуро тягне такача воза. Возинця, дядько з Писок, сидить байдушно на полудрабзу і тягне з лопатки свій бакун.

Ногом брешкоче обанччя спокійне. Тільки внод починає у долину і лінабо помахує батогом, біляше так собі, по заличчі.

Пішли пішли пішли. Тут пекло ще гірше. Бже, як оні кляе.

На річці кукутури піщані розкидані, порослі ріпакми билаками. Куці дом. Зрідка хрива, обтірана борозна перепадається.

ДОРОЖИ

ЯК Я З ПАСТУХОМ ПРО ЛЕНІНА БАЛАКАВ

Я попав у село на агіткампанію.

На цей раз дорога йшла із Гориці до Пісок.

Навколо — поле. Поруділа стерня щитиниться. Порожньо. Тихо.

Спека така, що вас ніби хто гарячим смальцем обливає. От здається, що сонце на небі злоститься і завзялося з вас зробити головешку.

Оце осінь! Літом увесь час дощ хлющем ішов, а тепер так пече, що ви собі місця не знайдете.

Понуро тягне шкапа воза. Возниця, дядько з Пісок, сидить байдужно на полудрабку і тягне з люльки свій бакун.

Його бронзове обличчя спокійне. Тільки иноді поглядає у долину і ліниво помахує батогом, більше так собі, по звичці.

Потім піски пішли. Тут пекло ще гірше. Біло, аж очі коле.

По рівнині кучугури піщані розкидані, порослі рідкими билинами. Куці лози. Зрідка крива, обтріпана береза попадається.

На тих пісках отари овець пасуться. Збившись до купи, вони стояли нерухомо волохатими плямами і безнадійно ждали вечора. Коло них стовбурили пастухи і ліниво провозжали нас очима.

Наша шкапа зовсім пристала. Вона задихалася й не могла тягти далі воза, що по самі ступиці поринав у зибучому піску.

Мій дядько зліз з воза, звернув з дороги і сказав:

— Треба переждати, поки трохи спаде спека...

Не встигли ми розташуватись, як із-за горбочка показалась людська постать, яка простувала прямо до нас.

Це був уже старий дід. Чорне, загоріле, у глибоких зморшках обличчя свідчило про те, що він весь час був на сонці. Одягнутий він був у повстанні широкі штани й сорочку, що почорніли і являли собою контраст з чистою білизнаю піску. На ногах — старі постоли, через плече — стара свита. Гирлига в руках свідчила, що цей дід був пастух.

— Драстуйте вам, — сказав він, наблизившись до нас. — Звідки їдете?

— З Гориці, — відповідає мій дядько.

— А-а! А це хто з вами? — і гирлига простяглась у мій бік. — З города, чи що, чоловік?

— З города, діду, їду, з города. Їду у Піски на роботу.

— Так. Ну, що ж там у вас у городі? Усе гаразд?

— Та все. Поки - що стоїть на місці!

— То, може, у вас і газетка єсть? Дайте, коли ласка ваша!

— Вам нащо газетки? Чи читати, чи, може, на цигарки?

— Читать, читать. У мене онук є. Там такий грамотій, що куди тобі! Що завгодно вчитає!

— А де ж ваш онук?

— А в Церковищах. В совітській економії служить. Батрак він. Тепер он у касиму поступив. Комуністом, значить, хоче бути.

— Ви ж не лаєте його за це?

— Пощо лаяти? Може, він щастя там собі знайде. Він — сирота. Я та він. Я от обчеську отару пасу, а він у якономії служить. Батракуємо, значить. Ну, а вечорами він мені, дивись, газетку почитає, розкаже що - небудь.

Дід на хвилину замовк.

— Цікаво розкажує. Не журіться, каже, діду. Тепер ми, бідняки, угору йдемо. Буде і на нашій вулиці свято. Та де вже, мабуть! Не діждемо... Так дасте газету?

Я вийняв кілька газет і дав.

— От і добре! А що вже онук зрадіє, так і сказати не можна. Його й хлібом не годуй, аби тільки газета!

Він дивився на газету, тримаючи її трохи незграбно в руках. Потім спитав, нахилиючись до мене:

— А скажіть, чи нема чого в газеті про товарища Леніна написаного. Онук казав, що він хорий тяжко.

Я здивувався.

— А що вам Ленін?

— Ленін?.. — Він помовчав, ніби зважуючи свої слова. — Ленін — це самий правильний комуніст із усіх комуністів. Свята людина Ленін, от що, мало не з побожністю сказав він. — Ми, мужики, віримо Ленінові!..

І потім уже трохи жвавіше казав:

— Чому мужик вірить Ленінові?.. Тому, що Ленін за мужиком застоює. Щоб нікоторої обіди мужикові не було. Через це його й пани не люблять, хочуть із світу звести.

Моє здивовання не можна було описати. А дід говорить далі:

— У нас, приміром, власть робоче-селянська. Так. Значить, власть наша. А от до нашої влади багато усякої погани поналазило. Мужика зобіджають. А от Ленін ні! Той правду любить. І щоб мужикові обіда, то ні-ні-ні!.. Він цього не любить!..

Дідок зовсім розгарячився, аж бриля свого зняв.

— От, скажімо, розверстка була. Дійшла до Леніна чутка, що мужика зобіджають. Ну, й селяни, хто поспритніший, теж до нього доступ мали. „Так і так, — кажуть, — заступись... Не сила нам“. Ленін вислухав і говорить: „Бачу й сам, що не сила ваша. Зроблю вам полегкість!“

Потім покликав своїх усіх комисарів і питає:

— Мужики скаржаться на розверстку. Кажуть, що тяжко. І непорядку багато. Правда цьому?

— Правда,— кажуть комисари.

— Ну, коли так, так одмініть розверстку.

І одмінили. Вийшов продподаток.

— Звідки, питаю, все це ви чули?

— Звідки чув? Онук казав! Та всі у нас так говорять. Якби всі так робили, як хоче та наказує Ленін, то ми б уже далеко були!— додає дід з протягом.— Тільки біда в тому, що не все до нього доходить. От що!..

— А хіба є такі комуністи, що не по правді роблять?

— Хм...— хмикнув дід.— Певно, що є. А ви думаете— нема? Є, та ще й не мало. Про погань хіба забули, що я говорив!

Потім він уже з веселим виразом додав:

— Тільки у Леніна, брат, строго. Він шуткувати не любить. Якщо помітить, що комуніст неправильно робить, зараз записочку... Ну, його, раба божого, зараз же і у каніверт і досуданія,— у каніверт і досуданія! От і бояться його. І порядок держить. А без Леніна який порядок? От тепер хорий він. А як потрібний, як потрібний! Шкода, шкода!

— Все - таки й без Леніна сяк - так управляємось.

— Ні, не те, не те! Почувають. Так от, нащо далеко ходити? Ціни на все як підняли? Хліб дешевий, а крам дорогий. Мужикові знов біда. Кажуть і се, і те, а діла немає. Якби був Ленін, він би знав, що зробити. Потому у нього голова, розум

великий... Він би знайшов вихід... У нас мужики теж так говорять.

Він замовк.

— Мені от сім десятків стукнуло,— почав трохи згодом дід.— Трьох царів пережив. Ще цареві-ослобонителеві присягав. Ну, того ще я трохи почитую. Все-таки був цар. А що вже після нього, то були не царі, а... вибачте на слові. А от Леніна поважаю. Потому правильний чоловік. Стоїть за робочим народом. За такого чоловіка не гріх і постраждати. Я так і онукові кажу.

— Я вас, діду, можу порадувати. Ленін уже почав видужувати.

Очі у діда засвітилися.

— Хіба?— і щось нове забреніло у нього в горлі.— Дай господи, дай господи! Потрібен же він! Замінить нема ким. Треба ж народ до нового життя вести. А як же без Леніна? Ніззя. Він все одно, що Мойсей, який жидів з Єгипту вивів. Так-то!

— Будемо їхати, чи що?— сказав візниця, який увесь час нашої розмови солодко дрімав.

— Давайте їхати.

І ми рушили далі.

Дід стояв коло дороги, весь бронзовий, залитий сонячним світлом, і ніби бачив той світ новий, куди веде його Ленін.

Дивна річ! Цей невідомий пастух— і керманіч світової революції, проводир мільйонів і мільйонів

бідняків! І хіба це не дивно, що ім'я Ленінове дороге й близьке всім, хто почуває соціяльну неправду?

— Ленін! — Це звучить, як заклик до боротьби. Це ім'я примушує скоріше битися серця у мільйонах грудей, воно зв'язує до купи всіх бідних по чотирьох краях світу.

1923 р.

ЖИТНІ ПРОСТОРИ

Степ, степ і степ!.. Не той степ, що звикли собі уявляти — з тирсою, з могилами високими, балками глибокими.

Житній степ. Хлібне море!..

Наш автомобіль важко і незадоволено пирскотить. Не звук він до сільських доріг — панська машина, міська. А вона, дорога, он покрутилась серед житнього моря і кривуляє то сюди, то туди. Шофер те й знає, що покручує стерно, аж упрів сердега.

А навколо — лани, лани й лани. Під лагідним вітром коливається зелене жито, що вже красується починає. Он яровий клин зеленіє. А там знову жита. Стоять стіною понад дорогою, колосками нам назустріч вклоняються.

Голова окривконкому, схилившись до мене, кричить. За вітром ледве чути:

— Дивлюся я на цю благодать, — рука його простягається в бік поля, — і радію. Тепер я спокійний за свій бюджет. Буде хліб — можна буде щось і робити.

А голова райвиконкому, що так само їде з нами, додає (чую уривки):

— Селяни ожили... Подивляться на поле—ого!.. одразу настроїй інший став... А по весні трохи боялися...

— Чому?

— Посуха... На ячмені вже почали листочки жовтіти... А тут майські дощі... і тепер гляньте, що робиться?

Я подивився туди, куди він показував рукою. Жито було таке, якого ще я зроду не бачив. Вище за людину.

— З гнойком,—прибавляє він трохи згодом.

Це „з гнойком“ було сказано соковито, любовно, наче мова йшла про якусь делікатну й дорогу річ. Їй богу, яка-небудь вельможна пані не говорила так про свої родинні дорогоцінності, як цей про гнойок.

І справді. Що для нас дорожче зараз: гнойок чи діаманти?

Їдемо далі. Свистить вітер, дорога назад тікає. Душно. Можна громовиці чекати.

Ог проскочили мимо могили стародавньої. З неї ліниво знявся шуліка, низько полетів над ланом.

Дорога пішла у долину—блиснула сріблом річка в очеретах—і похилими вербами над нею.

Село.

Зупинилися біля церкви. Перша коло нас опинилася дівора, яка з цікавістю оглядала нашу

машинерію. Коло воріт показалися молодиці. Два собаки, захлинаючись, гавкали через пліт. Потім уже з'явилися хазяї. Видно, що прийшли прямо з роботи. Поважно скидали шапки й привітались.

— Що у вас нового чувати? — питаємо.

— А так, що й нічого. Що у вас там?

— А про податок чули що - небудь?

— Та так, вроді б то й чули, та не зовсім...

Характерно. Дядько ніколи не відповість прямо на запитання, а неодмінно якимсь стороною підходить. Своєрідна політика, бо довгі часи йому приходилося ховати свої правдиві думки й відповідати так, щоб часом не нажити собі халепи.

— Пішли наші сьогодні до волости, — каже другий, — там, говорять, сьогодні будуть об'ясняти, який новий податок буде.

Голова окривконкому коротко і ясно говорить про основи єдиного сільсько-господарського податку. Слухають уважно, тільки иноді переривають короткими зауваженнями.

— Оце-то й добре, коли один!

— Тепер я можу, значить, розщитати: скільки туди, скільки сюди.

— Головне — що не будуть тебе турбувати щодня. От що важно!

— Знов же не все зразу платити. Два чи три строки, як тут кажуть.

— І не одним хлібом, а й грошима. Це теж полегкість велика.

Шофер налив води. Рушаємо далі. Дядьки на прощання привітно нам махають шапками. Кілька білоголових хлопчаків беруться бігти з нами навипередки. Хвилина — і ми знову серед поля.

Знову ті ж житні лани. А над ними — небо, що синім полумиском прикрило землю. Земля важко дихає, парує.

Вперед!

Переїздимо через місток. На горі друге село. Вражає, що на вулицях багато лісу. Я нарахував щось п'ятнадцять дворів, де ставились нові хати. Питаю, чим об'яснити таке явище.

— Дуже просто, — каже голова райвиконкому. — Частину лісу сами нарубали, а частину сами купили. Раніш, до непи, за три курки можна було на хату лісу купити.

На хвилину зупинились. До нас підбігає дядько.

— Предсідатель сільради є?

— Нема. До волости на з'їзд поїхав.

— Що це у вас за стройка на селі така йде? Погоріли, чи що?

Очі у нього ніяково забігали.

— Ні, так підправляємося потроху.

Підійшов ще дехто.

— Хто такі?

— З города, до волости їдуть!

Спитали дорогу — і далі.

Виплигнули в поле, на шлях широкий верстовий. Старі обшарпані верби, ще за цариці Катерини

посаджені, тої самої, що про неї у відомій пісні співається:

Катерино, вража бабо, що ти наробила,
Край веселий, степ широкий та й занастила...

Гай. Недалеко якесь згарище старе поросло бур'яном. Голова райвиконкому говорить:

— Хутір поміщика Загорянського. Коли ми у 1918 році робили повстання проти німців, тут бій у нас з ними був. Як німці спалили, відтоді він і запустів.

Дивлюся. Ніщо не нагадує про панський хутір, хіба оті дерева, що розкішно розрослися на дозвіллі. Землю поділено на смуги, зорано і засіяно селянами. Тепер на ній хліб селянський колоситься. А панського сліду як і не було. Як все-таки ті сліди скоро зникають серед цього житнього моря! Скоріше, ніж то думають сами пани.

А от трохи далі — дві могилки над шляхом. Чорні хрести над ними дубові. Чиясь рука, певне, дівоча, бо кому ж більше, вінки на них сплела.

Невідомі руки, невідомим героям.

Стрекоче сорока. Мить — і позаду вітряки, що мовчки простягли до неба руки-крила.

Вулиця села. Знов гавкотня, дівтора злякано з дороги тікає.

Під'їжджаємо до райвиконкому. Нам назустріч виходять купами делегати. Хватають свіжі газети, відозви.

Стали. Тремтять машина, пирскає незадоволено,
далі бігти хоче.

Голова районного виконкому каже:

— Прошу пожаловать!.. Приїхали!..

1923 р.

ЗАІЗД ГАДЮКИ

Заїзд Гадюки стоїть край села. За ним тільки два двори: Степана Книша та незаможника Корнія Гупала. А далі — поле чисте.

Дві слові про Гадюку. Прадід, кажуть, чумаків на шляху оббирав. Дід держав корчму. Батька червоні розстріляли. Казали, що він білим видавав місцевих комуністів. Землю й худобу конфіскували, а хату чомусь лишили.

Тепер тут молодий Гадюка хазяїнує. Він зовсім не такий, як його батько. Чи дурний, чи хитрий, хто його розбере. У нього четверо дітей.

— Петре, — питають у нього, — нащо тобі дітей стільки?

А він регоче:

— Хіба то тяжко. Нам дитину зробити все одно, що канфетку з'їсти!

У Гадюки дві половини в хаті. В одній, чистій, різне начальство перепочиває та крамарі ночують. У другій — візники, прочани і взагалі народ простий.

Вечір. Надворі хуртовина дме, снігом сипле у вікна, на полі сліди замітає.

У чистій половині гасова лампа горить, на столі самовар шумить.

Сидять: голова лісового тресту, що їде до Києва складати договора, орендар десятих млинів Самуїл Абрамович Залізник, уповноважений одної кооперативної спілки і один радянський робітник з відповідальних.

На чорній половині блимає каганець. Там сидить і лежить на соломі душ двадцять. Двері з однієї половини в другу відчинені.

Ближче до дверей на самому краєчку лави сидить кремезний чолов'яга.

Говорить:

— Ех, знову починають пани жити! Добре робила совітська власть, та не доробила.

— Ти це проти чого?

— Та от бачиш отого товстого? То — Залізник! Колись перший купець був. Скільки хліба, було, він накуповує — страх.

— А ти почім знаєш?

— Ет! Я ж у нього на головнім млині служив. І стерво ж він був. Справжній павук. А тут р-раз! — революція! І зробився наш Самуїл Абрамович маленький - маленький. От коли я задоволений був. Ти не знав, яка то нужда та злидні у людей бувають. На, спробуй!..

Помовчали.

— Переїхав він на другу квартиру, бо його будинок забрали, а я залишився на млині. Зустріне мене, було, то здоровкається і за руку тискає: „Як живете, товаришу Дмитре Захаровичу?“ А сам очима сміється. Навіть кілька разів додому до себе закликав...

— І ходив?

— Що я дурний, чи що? Я, бувало, зустріну його і почну говорити про млин, бо знаю, що то йому все одно, що ніж у серце.— Працюємо,— кажу йому,— на більшовицьку владу, аж курить. А він мені й говорить: „Як подивлюсь на вас, Дмитре Захаровичу, то чудна ви людина. Інші он комисарами поробились, а ви на млині товчетеся. Яка користь?“ Хитрий не з біса. Хотів, щоб я покинув. А я це, як свої п'ять пальців, знав.

Всі слухали.

— І от тобі позавчора приїздить він на млин і говорить мені: „Ну, Дмитре Захаровичу, знову ми вдвох будемо робити...“ Виявляється, він в оренду взяв млин.

— Добився, значить, свого.

— Еге ж. Та тільки я покинув його. На совітським млині я робитиму, а у буржуя — ні. Минуло.

— От у нас теж різні панки та хазяї заворушилися,— підводиться постать із соломи.— Кажуть, що влада собственность повертає назад!

— Де це у вас?

— В Добрянці. Чув про таку?

— Еге ж.

— Люди у нас темні й думають собі: „Хто його знає, може, й повертають?“ А вони декрет покачують.

— Треба було в повіт поїхати.

— Наші й поїхали. А тут незаможники зібрались. Показали їм собствєнність. Одного панка, що з Дєнікіном бігав, у город забрали.

— Земля тепер уся державна. Мужикам вроді як в оренду здають.

— Так-то воно так. А все-таки...

— От у церков теж землю одібрали...

Чути, як шелестить солома. Натомлені люди тяжко думають. Незвична робота. Нове життя йде. А поруч його й старе оживає. Як його погодити з новим?

Самуїл Абрамович Залізник гадає, що повертається старе. А Дмитро Захарович, робітник, не хоче старого.

— Земля державна...

Це вже добре селяни затимили. І, що земля державна, це їх не лякає. Вони беруться до роботи. Орють, сіють, податки вносять. Хочуть так само по-новому жити.

І те нове прийде. Панові вже немає місця на селі.

Нове село не хоче його.

— Обійдемося, мовляв, і без нього...

1923. р.

МОГИКАНИ

Вагон четвертої класи являв собою якусь печеру.

Підсліпувато блимає в одному кінці ліхтар. Навколо і зверху на полицях спали важким сном стомлені люди. Іноді хтось уві сні белькоче якусь нісенітницю.

Важка задуха. Я куняю собі в куточку на вільній лаві, а перед очима теж встають примари, показують фиблі, перекирвляють. Прокидаюсь, запалюю цигарку, краще вмощуюсь і знов дрімаю.

Зупинка. У вагон увіходять кілька нових пасажирів.

— Сюда, сюда,— гукає чийсь густий протодияконський бас прямо над моїм вухом.

Я відсовуюсь у самий куток.

Вони розташовуються.

— Нічого, місця хватить,— гуде бас.

— Доїдемо! На ранок дома будемо.

— А от мені так іще дванадцять верстов пішки йти,— говорить бас.

— А ви хіба звідки?

— Калинівку знаєте?

— Ах, господи! А скажіть, будьте такі добрі, чи ваш батюшка живий?

— Який? Отець Барановський? Ні, помер. Уже два роки, як поховали. Та ви почім його знаєте?

— Ах, ти ж, господи! Та я ж у вашій церкві робив. Потім же училище ваше красив. Я у вас, у Калинівці, може, років шість підряд жив. То в церкві, то в училищі, то у хазяїнів. Так кажете, що помер батюшка?

— Помер,— знову відповідає бас.

— От діла! А я й не знав. Хороший був батюшка, царство йому небесне. А матушка?

— Матушка теж померла.

— Скажіть на милість божу, і матушка померла,— продовжує довідуватися другий.— От діла! А які хороші обоє люди були батюшка з матушкою. Покійний батюшка, я тоді в училищі печі ставив, покликав мене якось до себе:

— Ти,— каже,— зможеш мені вівтар розписати?

— Чому,— кажу,— не можу. Яку покраску положити?

— А коло ікон ківоти зробити можеш? Такі, як у Берестовцях. Бачив, які там ківоти?

Батюшка любив, щоб у нього церква, як віночок, була.

— Та чому ж ні, батюшко,— кажу йому,— адже і в Берестовцях ківоти я робив. Сто двадцять рубликів я тоді на цій роботі заробив, а що попопив, що попоїв, то й сказати не можна!

Замовкли.

— А скажіть, будьте настільки добрі,— не вгавав балакучий пасажир,— що сталося з хазяйством батюшчиним! Він же тоді у пана Щербини який ґрунт купив. А хутір? Золото, а не хутір був!

— Відібрали. Там тепер незаможники колектив організували.

— Он воно що! Да-а! Перемінилося все. Господи, як колись жилося добре! А тепер?

— Та ви хто такі будете?— питає бас.

— Я-то? З Ніжена я. Стопником тепер у інституті служу. А колись маляром був. А потім підряди по церквах брав. Жив колись — не тужив. А тепер от приходиться знову терпіти. Видно, прогнівали ми царя небесного, що таке нещастя на нас послав.

Постукують на стиках рейок вагони. Так-так! Так-так! Ніби підказують, підтверджують слова колишнього підрядчика по церковних ділах.

— Чи, часом, ви не знаєте у Калинівці Кота Каленика Кіндратовича? Він тоді, як я вашу церкву красив, церковним старостою був. Чи живий він іще?

— Живий. То мій батько буде!

Мені здалося, що підрядчик аж підскочив на лаві від несподіванки, так він був здивований цим.

— Ну й діла! — говорить він, аж у нього в горлянці лящить. — Ви, певно, не пам'ятаєте мене? Ну, де ж там пам'ятати, коли ви тоді ще маленьким хлопчиком були. Як же ваші папаша живуть?..

— Нічого. Старі вже стали.

— Так, так. А який чоловік був! Золото, а не чоловік. Я пам'ятаю, як він за пана Синицю свою доньку віддавав. Що за бучне весілля було! От коли погуляли, так погуляли. Любитель був Каленик Кіндратович випити. Одного разу прийшов до вчилища й каже, що треба кашу зварити. Молодиці зараз сала, яєць, хтось четвергь горілки приніс. Випили. Принесли другу. Випили. Принесли третю і ту випили!— кінчає він з притиском і захватом.

— Сестра, що за Синицею була, у нас тепер живе. Зятя немає. Ви знаєте...— і бас нахилився і щось пробубонів стиха.— Хутір у нас теж забрали. Тепер живемо не так, як колись.

— Так, так,— співчуваючи, притакує колишній маляр.— Воно, звісно, порядки тепер зовсім нові настали. От я недавнечко був у Щербини, та й взагалі заходжу до них частенько. Вони тепер в Ніжені живуть. Старший, знаєте, який молодець був. Орел! Артист, одно слово. А тепер звівся ні нащо. Якби ви його побачили, то з роду б не подумали, що то колишній бравий штаб-ротмістр Щербина і дворянин. Постарів, згорбився. Кватирка у них маленька, холодна. Заходю якимось до них, а він із жінкою гріється коло залізної трубки. Пани, в яких дві економії було, а довелось он до чого дожити. Жінка у нього ще й досі красуня. Так, кажуть, мало й дома буває. Чутка йде, що вона

з дівером теж діло іміє... А ви це звідкіля, дозвольте вас запитати?

— У Києві був.

— В гостях чи, може, по ділу якому трапилося?

— Скоріше, діла. На священника висвятився, — бухнув бас.

— Он як! — здивовано протяг підрядчик. — Ну, дай бог, дай бог! Куди ж ви тепер? Може, у свою Калинівку на місце пан-отця Хванасія Барановського?

— Еге!

— Щасти, боже, щасти, боже! Все-таки Каленик Кіндратович діждався свого. Він дуже, дуже хотів, щоб ви священником були. Так, так! Кланяйтеся своєму папаші. Скажіть, що Андрій Куций, маляр, уклін йому передавав. Він знає!

— Ви встаєте хіба?

— Еге, встаю. Ну, прощайте! Дозвольте поблагословитись у вас, батюшко!

— Не варто, не варто.

— Прошу!

Бас підводиться й благословляє.

— Ну, прощайте! Колись я до вас заїду в Калинівку — на свої ківоти гляну. Стоять і досі?

— Стоять.

Маляр щезає. Новий піп чомусь зідхає, схиляється до лави і починає дрімати.

Я думаю:

— От люди, скільки від того лісу, що революція вирубала. Частина згоріла, а частина лишилась. Могикиани... Вони залізають у глухі кутки і будуть там догнивати.

У них забрали хутори, ґрунти, і сами вони вже не знають, чи є їм місце під сонцем, чи немає.

Живуть.

А поруч зростає нове покоління, нові паростки.

Могикиани старого вимруть, і ніхто за ними не пожалкує, а новим людям зрадіють, розчистили бо місце для молодих сил.

1923 р.

НА АГІТКАМΠΑНІЮ

I

Чи знаєте ви, як люди попадають на агіткампанію?

А ось як!

Ви сидите у себе в установі і міркуєте над тим, які б об'єктивні умови виставити, щоб відписатися перед центром по черговому обіжнику.

Справа серйозна. Обіжник для нашого брата, провінціального робітника, не шутка. Його легко написати, але виконати — спробуйте! Покажіть мені такого розумника, щоб виконав усі обіжники на 100⁰/. Такий людині слід дати у нагороду орден червоного трудового прапору.

І от ви сидите. Думаєте. Ви навіть сьогодні нікого не приймаєте. Наказали всім говорити: зайнятий важливою справою... Сьогодні нікого не прийматиме!..

А сами бігаєте по кімнаті і розпачливо говорите:

— Що робити? Що робити?

І от раптом у вас над ухом :

— Дррр! Дррр!

— А, чорт,— думаєте ви,— кому там треба дзвонити. Найшов час...

Кидаєтесь із злістю до телефону:

— Альо!.. Хто дзвонить?.. А, це ти!.. Здоров!.. В чім річ?.. Що?.. Мобілізований на агіткампанію?!.. На яку?.. Коли?..

Вам скажуть, на яку, коли і ким. Ви починаєте сперечатись :

— Я не поїду... Не можу... Розумієш, не можу! кричите ви. — Не мо-о-жу!.. Чому? Тому, що маса роботи. Термінові завдання! Купа обіжників!.. Ніким замінити!..

Але телефон невмовливий. Ви чуєте, як той, хто сидить од вас за кілька кварталів, жорстоко говорить :

—... І все-таки поїдеш... Здати діла заступникові і через дві години бути в партійному комітеті. Документи заготовлено. Сьогодні увечері або завтра ранком мусиш вирушити!

Сперечатися далі нікуди. Ви кличете заступника, передаєте йому діла, робите наказа, що він має зробити у вашу відсутність, і з ваших плечей неначе гора зсувається.

На кілька день ви вільні од комісій, засідань, нарад, біганини за грошима, прохачів, від чергової статті в місцевій газеті і т. ин., і т. ин.

... Так ви попадаєте на агіткампанію.

Часто буває так, що вам у допомогу дають помічника. Помічник не стільки вам допомагає у самій агіткампанії, скільки дається просто для кампанії. Щоб вам охвітніше було. Крім того, коли ви обмірковуєте промови і взагалі заняті високими матеріями, він виконує коло вас і навколо вас усю чорну роботу. Він торує вам шлях.

На сей раз таким помічником у мене був Микола Гудзь — незаможник. А їхали ми з ним на агіткампанію по перевиборах до рад.

Коли ми у партійному комітеті одержали документи і всі матеріали, що у таких випадках даються, в мені зродилася прекрасна думка.

— Знаєте що, товаришу Миколо, — кажу я Гудзеві, — якого греця ми будемо трястися на підводі? Га де ще ми її й знайдемо. Давайце шпарнемо пішодрала. Га? Яких - небудь двадцять - тридцять верстов, та це ж пусте. Шість годин — і там. Згода?

Микола подивився на кінчики своїх порепаних чобіт, скинув чомусь кашкета, потім надів, потім знову скинув.

— Згода, — нарешті промовив він. — Тільки чи встигнемо?

-- Дурниця! Встигнемо!

І от ми у дорозі.

Як просторо у полі. Ярко зеленіє озимина. Прозорі далі бузковим кольором сповиті. Повні стрима-

ного тремтіння стоять придорожні груші. Клинок осипав під собою землю золотом свого листа. І сонце якесь чудне. Неначе воно втомилося за літо пекти й шкварити землю і от тепер підсліпувато дивиться, дає світло і скупіє на тепло.

Оглядаємося назад. Міста вже не видно. Тільки бані церков ще мерехтять у небі. Потім небо хмурніє, з усіх боків насувається сіра завеса, вмирають яскраві осінні фарби. На все лягає серпанок глибокої задуми. Ми у владі поля, що широко розляглося геть-геть, аж куди скине око.

III

До самого півдня нам не попадалося ані села, ані хутора, ані людей, коли не рахувати підпасичів.

Підпасичі, на мій погляд, дуже цікавий народ. Перш за все вони у вас прохають дати покурити. Звичайно, що ми, як порядні й дорослі люди, уперто їм у цьому відмовляємо. Ми цим самим гадали, що робимо гарне діло, так би мовити, морально були чистими. Тютюн, як відомо, зле впливає на дитячий організм, а здорові фізично діти, це ж кожному відомо, є основа нашого майбутнього.

На превеликий жаль, мушу признатися, ці сільські халамидники зовсім не хотіли зрозуміти наші міркування. Коли ми одній партії одмовили дати покурити, то почули кинуті нам навздогін такі слова:

— Ех, таку їх мать... Закурити їм жалко дати... Тоже, буржуї прокляті!..

— Добре виховання,— подумав я.

Тільки опівдні ми попали у село. Не встигли ми пройти й двісті кроків вулицею, як товариш Микола зашморгав носом і з посмішкою сказав:

— Гонять!..

— Що гонять? — не зрозумів я.

— Самогон гонять. Чуєте?

Я повернувся туди, куди й Микола, і мені у ніс ударило огидним духом сивухи.

Я хотів щось запитати в Миколи, як мою увагу звернули два хлопчачи, що вибігли з двору. Одному з них було років з десять, а другому шість. Старший ніс у руках пляшку.

Назустріч їм ішла ціла дитяча ватага.

— Диви! Гаврило самогон поніс. Гей, зажди! Дай покуштувати!

Гаврило перебіг на другий бік вулиці, повернувся до них, випнув живота і, показуючи рукою на те місце, де у нього була ширінька, крикнув:

— А цього не хочеш?

Мале побігло за ним, спотикаючись, і собі туди ж:

— А сього не хочеш!..

Ватага кинулась за ними, шпурляючи грудки, і дзвінка дитяча брудна лайка повисла на вулиці.

— От село, як воно є — подумав я.

Я вже думав замислитись над темою: діти, село та революція, як до мого вуха донеслося:

„Де ви скрились, удалісь,
Что вас больше не видать?..“

Очевидно, десь у хаті співали. В цьому не було сумніву. Микола, ніби підтверджуючи якісь мої думки, сказав :

— Ці вже напробувались!..

У мене завжди жив дух дослідувача. Я вже думав повернути в той бік, звідки чувся спів, коли це вискочив з хати розхристаний дядько, уп'явся в нас п'яними очима і потім соковито вилаявся :

— Шалаються тут, мать вашу... Ей, ви!..

З нас було досить.

IV

Ми вирішили зайти до голови сільради і поставити йому кілька питань. Я ніколи не питав, а покладався на власний досвід, але в даному разі це було необхідно. У нас з Миколою вийшла така розмова.

Я сказав :

— У голови, де серед білого дня гонять самогон, де обкладають матюком без усякого приводу прохожих людей, порядку кат - має. Зборня (на селі все ще не звикли до нової назви „сільрада“) у нього мусить бути сама облуплена хата на селі...

На мое й вийшло. Зборню ми по цих ознаках скоро знайшли, але в ній не застали нікого, крім старого глухого діда, який, мабуть, служив при ній ще за царя Гороха. Він нам сказав, що „предсідатель“ у себе вдома.

Його ми застали за роботою — він перекладав під повіткою зовсім свіжий гній. Довідавшись, хто ми такі, запросив нас до хати.

— Скажіть,— запитав я його,— у вас самогонку гонять?

Голова безнадійно махнув рукою.

— Гонять,— каже. — Нічого не вдієш. Після покрови грають весілля, а яке ж весілля без горілки!

— А ви пробували що-небудь робити?

— Чи пробували?... Тут із району приїздили. Сход скликали, постанову винесли, а гнати не перестали. У нас вже таке село!

— Яке село?..

— П'яницьке. Тут вже нічого не вдієте.

Виявилось, що сам голова середняк, що на селі ні комнезаму, ні будь-якої іншої організації немає і що він сам не знає, як доходити строку.

— Важко бути зараз председателем. Користи ніякої,— от я вже п'ять місяців ходю в председателях, а й копійки ще не получив, а хазяйству край, хоч наймай робітника. І мужики чортом дивляться. Не вгодив кому, лає. Хоч би скоріш здати діла кому іншому. Хай походить!..

— А як школа?

— Валиться... Учитель утік...

— А піп?..

— Піп живе. Он на нашу школу нічого не дали, а попові на ремонт будинку та церкви п'ятсот пудів зібрали. Бачите, який у нас народ!

Нам більше нічого було тут робити. Ми попросилися з цим бідолашним головою, який рахував своє „предсідательство“ за якусь покуту, і рушили далі.

Скоро побачили школу. Сиротливою пустою стояла вона, вся облуплена, без шибок, без паркану, з забитими навхрест дверима. А поруч стояв веселенький попівський будинок і вся затінена золотими старими березами церква.

Сам піп стояв на порозі свого дому і дивився на величезну свиню, яка задоволено хрокала біля його ніг. Повен двір гусей. Картина повного статку й безжурности.

Ми вийшли за царину. Чорніла дорога. Зеленіла озимина. Хмурніло небо.

Лани лежали перед нами у глибокій задумі, чекали залізного велетня - трактора, який би прийшов і збудив їх.

1923 р.

ВОРОНІВКА

В СЕЛАХ

Свобода Воронівки широко розкинулася по долині. А через усю свободу жваво й швидко бігла річка. Стоять очерети, жовтіють жито. Чути, як по дворах молотять. Другі ще тільки знають з поля. До пізньої ночі риплять важкі вози. Дядьки задоволені.

— Прийшов край голоду! Тепер і ми будемо з хлібом!

І дійсно, натерпілися такі люди. Два роки підряд нехорід був, приходилося за 500 і більше верст по хліб їздити.

А колись Воронівці жили сито й п'яно. Не знали, що таке нужда.

Глузували з тих, хто до них по хліб приїздив, тили з-під воріт.

Коли у 19 році сушили з ліночки курячий, орлячий, гулячий, різанці до них по хліб, сміялися Воронівці:

— А чортівні лавиці, робити не хочете, все порозбирали, а тепер до нас по хліб приїжди. — Дай-ко хлібушка!

B CELAX

ВОРОНІВКА

Слобода Воронівка широко розкинулася по долині. А через усю слободу левадами плутає річка. Стоять очерети, зеленіють тополі. Чути, як по дворах молотять новий хліб. Другі ще тільки звозять з поля. До пізньої ночі риплять важкі вози.

Дядьки задоволені.

— Прийшов край голодові! Тепер і ми будем з хлібом!

І дійсно, натерпілися таки люди. Два роки підряд недорід був, приходилося за 500 і більше верстов по хліб їздити.

А колись Воронівці жили сито й п'яно. Не знали, що таке нужда.

Глузували з тих, хто до них по хліб приїздив, гнали з-під воріт.

Коли у 19 році сунули з півночі куряни, орловці, туляки, рязанці до них по хліб, сміялася Воронівка:

— А, чортові лацапони, робити не хочете, все порозбирали, а тепер до нас по хліб приїхали: — Дай - ко хлебушка!

— Глянь, глянь, знов „соліца“ насунула, як хмара. І якого чорта вони тиняються!

— Робити не хочуть. Вони здавна на дурику звикли жити.

А „лацапони“ та „соліца“ по півпуду соли, по пуду хліба за тисячу верстов везли, щоб нагодувати свою голодну сем'ю. Душила їх машина, замерзали в холодних вагонах. А воронівці сміються. Їм що, неголодні!

— Один „лацапон“ узяв та й прив'язав свою дівчину до бухверів!..

— От розумна голова!

— Прив'язав, щоб, знать, вона не впала. Добре. Приїздимо на другу станцію, і йде він подивитися на дочку. Приходить і бачить, що на бухверах тільки одні ноги висять, а дочки немає. А він, дурний, як закричить, як заголосить:—І-і где ж єто моя Танечка!..

Слухачі регочуть з такої пригоди „лацапона“.

Але торік і самим воронівцям прийшлося спізнатися з голодом. Нічого не поробиш, треба у Курськ за картоплею їхати, і самим на бухверах висіти.

— Тепер уже бісова „соліца“ з нас сміється, — кажуть воронівці: — А що, хохлі, пришлося і вам - та брюхо подобрать - та!..

Проте, бараболю „хахлам“ продавали, і Воронівка каже, що коли б не курська картопля, то, може б, не одному прийшлося пухнути з голоду.

А тепер знову Воронівка відчуває себе певною: хліб є. Знов гуляє, і знов більшовиків лає. Не всі, правда, а все-таки є й такі. Бо Воронівка — село спекулянтське, а колись було торгове. У старі часи дві монополії мільйони торгували, а тепер самогонщики на місці радянські мільярди гребуть.

На самогоні „сільські непмани“ мільйони пропивають. От одні недавно двісті мільйонів пропили, а потім попросили у церковного сторожа по мертвому дзвонити. Жінки з базару йдуть, христяться та одна одну питають:

— Чи ви не знаєте, хто це вмер?

А ті п'яні коло церкви стоять та регочуть:

— То по наших мільйонах дзвонять! Сеї ночі ми двісті мільйонів пропили!

* * *

Вечером під моєю хатою вулиця збирається.

Місячні ночі стоять. Нерухомо чорніють тополі на левадах.

Понад річкою туман підіймається.

Там хтось цілу ніч безшумно танок водить. Сплітається, розплітається він у місячному сяйві. Перегукуються в різних кінцях слободи дівчата.

„Ой, наступила тай чорная хмара...“

раптом чується під вікнами,

„Та й став дощ накрапати...“

підхоплює другий голос з сумом.

„Ой, там зібралась бідна голота
До корчми гулять...“

Пісня сільської голоти.

Широка і урочиста, але й співають її чудесно.
Чисті, дзвінкі голоси, прозорі, як вода у лісовому
струмочку.

Стільки чуття, сили, одчаю в цих перших її чотирьох рядках. Так і бачиш перед собою стару обшарпану корчму на широкому сільському майдані, а перед нею розхристану голоту, що прийшла до неї залити свій одчай та хоч на часину забути за чаркою оковитої свої злидні, свою кривду.

„Ой, пили горілку, пили меди...“

жаліється сумно голос.

„Та й ще будем пить...“

відповідають з рішучістю другі, а потім набирають суворого тону й рубають:

„А хто з нас, братця, буде сміятися,
Того будем бить...“

І чується, що й справді ця голота буде бити, трошити всіх тих, хто дозволить над нею оце тепер посміятися.

А переді мною сидять мої батьки. Обое старі, обое вже сиві. Ніби здалека, через звуки пісні чую я голос матери:

— Скажи, сину, чого то так багаті люди кому-
ністів бояться. Я стара, неграмотна жінка, дурна,
а мені хочеться знати...

А батько говорить:

— Ти, стара, нічого не розумієш. То їх діло.
А я не одобряю. Все нове... А воно мені непо-
трібне, чуже!... Може, і справді у вас правда, —
звертається він до мене, — не знаю. Тільки вас
мало... Не переборете ви весь народ, а нас, старих,
і поготів. Ми не гнемося. Ми ламаємося, як старе
дерево... А вашого нового ми не розуміємо...

Говорить старий, ніби каміння тяжке з місця на
місце ворочає. Думає він про нове, що хвилиною
бурею насунуло і перевернуло все. Думає й від-
повіді шукає. По-своєму шукає.

А за вікном лунає, шириться пісня голоти. То
переплітаються, то розходяться голоси, і на звуках
пісні думка лине кудись далеко, далеко...

* *
*

Ніч. Порожня, вся осяяна місяцем вулиця. Повз
вікна пройшла із співом юрба хлопців. За ними,
тиняючись, іде ще один і, весь вигинаючись, п'яним
голосом виспіває:

„Ах зачем ти, злая доля,
До Сибіру довела...“

Прошли. Знов тихо. Потім раптово чуються
крики, тупотнява.

— Сволочі!.. Белогвардейці! Офіцерня!.. За што б'єш, сволоч!.. Думаєш, не знаємо, що оружя у вас нету?.. Денікінці, в три бога вашу...

Що за лайка! Ні, треба було послухати, як цей парубчина честив. Тут і бог, і Христос, і богородиця, і її мизинець, і Микола угодник — одним словом, весь сонм святих.

Пан - отці, послухайте, як народ почитує ваших святих!..

Ніколи, мабуть, не було на селі такої ріжниці між старшим та молодшим поколінням, як оце тепер. В той час, як старші ще міцно тримаються за старі забобони, молоді зовсім перестали слухатись „батьківського“ закону. Старі родинні взаємовідносини розриваються, а нові ще не народилися.

Молоде покоління в більшій своїй частині відкинуло старий батьківський „закон“.

Раніше був страх, тепер страху немає, а свідомість ще не народилася. От чому ця безглузда лайка, zalивання розуму самогоном.

Візьміть ви, наприклад, стару сем'ю. Вона зараз розкладається. Люди, що жили десятки років укупі, тепер беруть розвід. І чудесно! Але зовсім не чудесно, коли батько й мати кидають на призволяще дітей, як цуценят на вулиці. І вже зовсім погано, коли який - небудь паруб'яга на протязі року шість разів бере шлюб, бо це у нього є особливою формою розпусти. А таких випадків чимало.

Що ж до хлопців та дівчат, то там все пішло шкереберть. Біда, безумовно, не в тому, що під три чорти пішли різні там міщанські чесноти, а біда в тому, що 16-літні дівчата собі аборти роблять, а хлопчак у 18 років мають на собі всі ознаки вилюднювання.

Це серйозна справа. Вулиця і самогон — от два чинники, що впливають тепер на більшість молоді і впливають в найпоганішому розумінні.

Але є й ознаки видужування. От, наприклад, в бувшій монополії міститься клуб КСМУ. Вечором збереться чоловіка 5 — 10 селянських хлопців, читають, думками обмінюються. Тут зовсім інші інтереси.

Друга група молоді гуртується коло „Просвіти“. Але „Просвіта“ не тільки дає ще [менше, ніж ще молодий клуб, але й труїть часто молодь чадом націоналізму; проте, і там дихається легше.

Даремно воронівські попи б'ють що-дня в обох церквах у дзвони. До їхнього старого бога йдуть тільки старі баби. А молодь або „гуляє“, або йде до клубу чи до „Просвіти“.

* * *

Батько задав мені таку задачу:

— Я,— каже,— маю землі на душу...

— Добре! Скільки це буде?

— 63 сажні (погонних). З них 10 сажень лук.

Від 12 сажень за лісом я відмовив я, бо то земля невдобна. Вісім лежить у толоці.

— Значить, у вас, — я підраховую з олівцем, — засіяно всього 33 сажні.

— Правильно. А тепер слухай далі. З цих 33 сажень я накосив 15 кіп. Копа, по - мойому, дасть не менше, як 6 пудів.

— Виходить, що будете мати хліба 90 пудів.

— Клади 10 на продналог.

— Лишиться 80.

— 12 на посів...

— Лишиться 68.

— За те, що звезуть, з копи візьмуть по півтора „лімона“...

— 15 по півтора — це $22\frac{1}{2}$.

— Або шість пудів, — говорить авторитетно батько.

— Ну, що ж, відкиньмо ще шість пудів. Лишається вам ще 62 пуди.

— Стій, це ще не все. Молотники, — бо ви ж мені не змолотите, а я старий, — візьмуть втрюх по пуду на день Чотири дні по три, то буде 12 пудів. Так?

— Так, — кажу.

— Скільки зостанеться?

— 62, геть 12, зостанеться 50.

— Так і в мене виходило. Труд я свій не вщиту, — скромно погоджується він.

Я кажу:

— Та вам же, тату, немає ніякої користи так хазяїнувати? У вас же половина йде на накладні видатки.

— Та я знаю. У мене сім душ семейства. На душу — 12 пудів на рік. Треба тридцять пудів докупувати.

— Ясно, що треба. А тільки мені здається, що так господарювати не можна!

* * *

— Що поробиш, синку, — говорить батько, — я й сам знаю, що користи нема, та одна користь уже та, що не все разом. Таких, як я, хліборобів, у нас, може, половина буде.

Починає перебирати знайомих селян на своїй вулиці.

Дійсно. У Пилипа Нагірного ні коня, ні плуга. У Василя Матюшенка так само. У Векли Рябчихи не то що коня, а й стріхи на хаті нема. У Антона Кобенка коняка здохла, а у Гарасима Супоні вкрали...

На 30 дворів всього виходить четверо коней і три плуги. При такому стані, справді, не дуже - то багато наробиш хліба.

І такий стан майже у всьому селі.

Он, гляньте, копи ще й досі на полі стоять, під дощем мокнуть, бо нічим звести. А знаєте, чого зараз коштує перевезти? Хай буде відповіддю ось ця розмова, що її мені прийшлося чути.

— Кіндратовичу, може б ти мені перевіз снопи з поля? — просить один дядько другого.

Кіндратович колуває паличкою землю (діло було у свято) і мовчить.

— Так перевезеш? — знову запитує його дядько, і всього його кривить. — Віриш, сем'я голодна сидить!..

— А що даси?

— Та забери солому, хай їй грець, — з одчаєм махає рукою хлібороб.

— Найди кого иншого дурного, а я не з них. За четверту часть, хочеш, звезу. — І Кіндратович іде геть, очевидно, не бажаючи більше розмовляти.

Дядько дивиться йому вслід, крутить головою, потім чомусь хапається за кашкета, сякає носа і, врешті, матюкається.

От вам ілюстрація до „мирної селянської іділії“.

* * *

На селі є зараз дві категорії хліборобів. Одні мають землю (хоч капля, а все-таки земля, за яку вони держаться, як воша кожуха) і не мають ні худоби, ні реманенту. Другі теж мають землю, але, крім землі, у них є і коники, і волики, і овечата, і корівки, і по 40 пудів меду зібрали цього літа (факт, а не реклама).

Перші здають землю з половини. Другі ту землю беруть. Перші за ту землю продподаток платять, другі не платять.

Це найголовніша відміна між ними.

Потім є й інші відміни.

Наприклад, перші постійно голодні, обдерті, виснажені. Дітвора у них або у пастушках ходить, або просто якось живе на покуту батькам.

(— І халера вас не забере, прокляті! — приходить часто чути від батьків, що кохаються у своїх дітях).

Другі пикаті, червонопикі, згорда дивляться на все, радянську владу уже „готові“ визнати, бо вона сак - так дає „дихати“, продподаток „не страшний“ їм, бо вони чимало хліба „підробили“.

Другі рахують себе за „хазяїв“. Вони не п'яниці, не більшовики, не незаможники, боронь - боже, церкву почитують, попам допомагають.

Перші — „нероби“, „п'яниці“, розверстку колись викачували, одним словом, всі сім смертельних гріхів над ними тяжать.

Перші ремствують, кажуть, що за старої економічної політики було краще.

Другі новою економічною політикою задоволені, а стару кленуть на чім світ держиться.

Ще б пак!

Вивіз якось один з таких „хліборобів“ до базару муки, щось пудів із тридцять. Діло було саме перед жнивами, коли у людей найбільша скрута на хліб буває.

Ціна стоїть 5. А перед тим була $6\frac{1}{2}$ ¹⁾.

Стоїть, а не продає. Хто підступить, жене від воза. А потім бере й завертає додому.

¹⁾ Ціни, звичайно, показані в „лімонах“. — П. Л.

— Ти ж куди, Тимохвійовичу їдеш? — питають деякі хлібороби, що прийшли з торбами муки купити, хто півпуда, хто пуд. — Продавай, бач, он голодні люди стоять.

— Сьогодні не продаю, — каже Тимохвійович, — а коли тобі круто прийдеться, то прийдеш до мене додому і даси таку ціну, яку я захочу...

І що ви думаєте, не дали? Дали!.. Кляли, плакали, мало не в ногах лазили, а Тимохвійовичу хоч би що. Твердий, як скеля, та тільки й знає, що мільярди складає.

— Бо, — говорить, — в - осени дочку думаю заміж віддавати, так придане треба дбати.

* * *

Ми дуже радіємо врожаєві. Певна річ, що врожай діло таке, таке... ну, як би вам сказати, корисне чи що. Але розподіл чи перерозподіл того врожаю такий, що одні будуть з хлібом, а другі без хліба.

Без жарту.

Головна біда більшості воронівських хліборобів — це нестача коней та реманенту. Своїми засобами цього хліборобам першої категорії не придбати.

Кінь, і то тільки подивитися, — 400, корова — 300. При тій ціні на хліб, що стоїть зараз, тоб-то в 4 — 3 мільйони, виходить, що коняка коштує сто пудів хліба.

Сто пудів!

Де хлібороб таку кількість хліба візьме? Умре він, помруть його діти, а на коня так і не зберуться. Звичайно, що у куркуля коні будуть, про те нічого й говорити.

В земорганах кажуть:

— Здавайте землю в оренду, з орендної плати підіймайте своє господарство.

Але тоді вони піднімуть своє господарство, як рак свисне, бо тої, з дозволу сказати, оренди на прохарчування не вистачить.

Про яке ж тут поліпшення може йти мова?

Очевидно, що тут потрібні якісь інші заходи.

Перш за все треба якось урегулювати оту здачу „з половини“, з „третьої частини“ і т. д., що зараз широко практикується геть усюди і що проходить мимо наших сіль- і волвиконкомів. Запитайте любий комітет про те, скільки у них селян здає землю „з половини“, і я певен, що ви у відповідь одержите або „у нас таких не значиться“, або просто вам нічого не відпишуть.

— Бо, мовляв, на „Шипке все спокійно“...

* * *

Кооперація, наприклад, у Воронівці не користується у хліборобів ніякою повагою. На „потреби-лівку“ ще за війни встановився погляд, як на спекулятивну крамничку. Тим більше, до неї, як бджоли до меду, липнули „хлібороби“ в лапках.

Бо є чим там підживитись.

Коли ви почнете говорити про користь кооперації, то вас або вилають, або будуть рахувати за дурня, якого треба бити.

— Знаємо, знаємо,— закивають на вас,— он у нас один замотав потребилівку, а потім хату собі поставив. Другий прокрався, йому нічого не було, а він, дивись, яке кадило роздув, матерією зараз торгує...

— Получать, було, сахар або олію, або карасин. Поки ти зберешся купити, а вони, сукини сини, розберуть по домах товар, тоді з заднього ходу до себе пускають...

Як бачите, популярність у кооперації є немала, тільки з другого боку.

З'явився був у Воронівці добрий чоловічок, що хотів одарити селян.

— Я,— каже,— проти жодних агентів. Я хочу, щоб селянин отримав товар з перших рук. Кооперація — це... — далі йде відомий „літературний“ вираз. — От побачите, як я втру їм носа...

І дійсно, втер.

Зайняв найбільшу крамницю.

Намалював по білому фоні червоними літерами (йдучи за модою) вивіску таку завбільшки, як хату, так що на всю Воронівку видно.

Купив пачку бомаги задля цигарок.

Сотню сірників.

Ящик махорки.

Торговля розпочалась. Десь брав крам, комусь продавав, але де й кому, то ніхто не бачив і не знав.

Зайняв двір з садком одного воронівського „лавушника“.

Організував навіть з невідомих осіб артіль, що узяла в оренду хутір.

(На той хутір простягало руки місцеве сільсько-господарське товариство, але в земельному відділі йому сказали: зась!).

Одним словом, таку непу розвинув, що аж диву даються люди.

Аж раптом міліція призначає дядьків по черзі на сторожу йти.

— Куди? — питають.

— А Лівенштейнову лавку стерегти. Лавку його волвиконком опечатав!

От вам і непа!

— Хто наживався, а кому приходиться оддуватися, — кречуть дядьки, а йти йдуть, бо нічого не поробиш: власть.

Є у Воронівці сільсько-господарське товариство, а при ньому „досвідне“ поле в 25 десятин. Агроном те поле здає „з половини“ дядькам!

Чи буде яка користь селянам від того поля, чи ні — невідомо. Зате агроном задоволений. І то гаразд, не голодувати ж йому!

Так сільсько-господарська кооперація поширює вдосконалені форми хліборобства.

Люди за ці роки сграшенно зголодніли.

І обідралися, і обносилися. По три роки чобіт не купували.

— Було б що їсти, а без чобіт можна обійтися...

Шевці й різні ремесники теж звелися ні на що, бо приходилося собі на збитки працювати.

Чоботи збувались за два пуди, за півтора, за пуд.

Втричі дешевше, ніж за мирного часу.

Але бідному селянинові ні за що було купувати; як ходив без чобіт, так і зараз ходить.

Тепер приробили хліба. Хоча дядько й не дуже кидається купувати обнови, бо або чоботи, або що до хазяйства треба.

Та не дуже й розженешся. Чоботи коштують уже 10 пудів, плуг — і того більше.

Селянин скаржиться:

— Нема правди. Коли не було хліба, все було дешеве, та купити не було за що. Став хліб, все подорожчало. Знову нема ні до чого приступу.

І шукає винних. Все думає дядько, що його хтось на поворозці водить та все обдурити хоче.

Отже, справу крамообміну з селом треба лагодити.

А лжекооператорів і різних непманів з села треба дрючком гнати.

Бо селянинові і врожай не допоможе. Буде, як у тій казці: по вусах текло, а в рот не попало.

1922 р.

КОНФЕРЕНЦІЯ В ХАЛЯВИНІ

Чернігівський губком саме перед жнивими провадив по губернії цілу низку позапартійних селянських конференцій. На цих конференціях ставилося лише два питання: 1) міжнародне і внутрішнє становище радянських республік і 2) відновлення сільського господарства та осіння засівна кампанія.

На одну з таких конференцій послали й мене, а саме в Халявинську волость (Чернігівськ. повіту).

Приїхав я у Халявино рано, так годині о десяти. Коли під'їхали до сількому, то не знайшли там нікого, крім двох дівчат, що сиділи на ганку. Питаю, „де председатель“.

— А не знаю,— відповідає одна з них.

— А живе де він?

— А не знаю.

„Ну, думаю, що з дівчат візьмеш, треба їхати до волвиконкому, там, може, достукаємося“. Потім виявилось, що ці дівчата служать при сільському комітеті „десяцькими“. Не дуже то добрі з них десяцькі, коли й квартири свого „начальника“ не знають.

— Паняй, Павле,— кажу своєму фірманові,— до волвиконкому.

Там так само поцілували зачинені двері, бо ні начальства, ні сторожа не було.

Що робити? Павло мій, бувший будьоновець, хвацький чоловік, починає (у нього це в натурі) незадоволено щось бурмотіти собі під ніс.

— Що ти говориш?— запитую я його.

Замість відповіді він починає гукати селянина, якого наглядів на одному з городів. Той з неохотою рушив до нас.

— Хто у вас „предсідатель“?

Дядько чуває потилицю й говорить:

— А так, що я й не знаю. Сільським був у нас Майборода, а тепер новий.

— А у волості?

— У волості? Та хто його знає! „Вони“ з Петрушина (село за сім верстов від Халявина), то я таки, по-правді сказати, теж не знаю.

— Що ж ви за громадянин, коли не знаєте свого начальства?— продовжує свій допит Павло, а сам сміється до мене очима.

— Винуват, товаришу,— відповідає селянин, очевидно наляканий суворим тоном.

Винуватих б'ють,— рішає безапеляційно Павло і повертається до мене.

Я кажу:

— А скажіть, де живе ваш селянський „предсідатель“?

Довго і плутано нам пояснює, як дістатися до
предсідателя. Нарешті ми зрозуміли й поїхали.

Зустріли ми його на вулиці серед купки мужи-
ків. Взнавши, що ми приїхали на конференцію, він
заспішив.

— Тільки ви рано приїхали, товаришу,— каже
до мене.— Люди зберуться не раніше, як опівдні...

Павло й „предсідатель“ оказались старими зна-
йомими. Вкупі перед Денікіним відступали, вкупі
один час були на фронті. Починаються спогади,
розпитування. Їхня розмова нагадала мені відому
сцену з „Тараса Бульби“, коли той вїхав у Січ
і розпитував про своїх колишніх товаришів.

Той помер, того вбито на фронті, третього заму-
чили бандити, четвертий попався до білих і йому,
по красочному виразу Павла, зробили там „гамбу“.

Ми знову коло сільського комітету.

— Може, ви втомилися,— питає мене „предсідат-
ель“,— відпочити хочете, то я зараз квартиру вам дам.

Я кажу, що квартири мені не треба, бо думаю
сьогодні ж повернути назад.

— Це одно другому не пошкодить,— заперечує
він.— Я поставлю вас на хорошу квартиру, до вчи-
теля. Він хоч і син куркуля, але „сильно напита-
ний революційним духом“.

По хвилині я згоджуюсь. Мене спокусила мож-
ливість побалакати з людиною, що „напитана“ ре-
волюційним духом, та ще й учителем, а до того
й сином куркуля.

„Предсідатель“ написав записку, і я в супроводі „десяцького“ в спідниці пішов на квартиру.

Зустріли мене без здивування, з чого я зробив висновок, що такі „квартиранти“, як оце я зараз, були для них звичайною річчю. Мене завели до чистенької кімнати. Самого „революційно настроєного вчителя“ дома не було, і турботу про мою особу взяла на себе його сестра, удова.

З розмови взнаю, що вона була замужом за попом, якого радянська влада розстріляла за контр-революцію у 19 році перед Денікінщиною. Коли судити по її словах, то тут трапилася „роковая ошибка“, а покійний батюшка ні сном, ні духом не повинен в жодній контр-революції. Залишаю і „роковую ошибку“ і все инше на сумлінні вдови, але я побачив, що попав у зовсім не в „революційне“ оточення, і постарався скоріше вибратися геть.

Пішов у сільський комітет. Комітет міститься всього в одній кімнаті. Через сіни — поштова філія. На стіні висить „закон про єдиний натуральний податок“. Інших „прикрас“ немає.

Тихо й сумирно навколо; навіть мухи чогось мляво літають. Зрідка повз вікна їдуть мужики у поле: жнива вже в декого почалися. На ганку сидять „десяцькі“ й помалу тягнуть напівголоса якусь пісню. Трохи далі сидить селянин, що прийшов у комітет „по справі“ і розмовляє з начальником пошти.

Прислухаюсь.

— Так вас жінка покинула? — чую я. — Вперше від вас взнаю. І давно?

— А вже два тижні буде, як пішла. Кажуть, що в Чернігові на службу стала. Та жінка, чорт з нею, а от трое дітей, — і його голос тремтить.

— Да, невесела сторія, — відповідає йому в тон співбесідник й хмуро дивиться вздовж вулиці.

Начальник кудись пішов, а дядько заходить у „совет“.

Привітаємося.

— Чули? — питає він мене. — Хороший чоловік, а жінка у нього „жінщина з фасоном“, гарна з себе. А у нас що? Нудно, мужики, одно слово, деревня. Ну, і дременула в город. Да!..

Сказав, посидів і пішов, не діждавшись „предсідателя“. Павло десь поїхав на квартиру. Час тягнеться страшенно помалу, я вже палю чи не двадцятку цигарку, аж у грудях мені підперло.

Встаю і йду до волвиконкому. Двері вже відчинені, і всередині помітно рух. Робота, не зважаючи на дванадцятую годину, тільки-но розпочинається. На мене абсолютно ніхто не звертає ніякої уваги. Питаю про конференцію, але прохають почекати, може, щось і буде. Лягаю на продужену канапу тут же і терпляче чекаю.

Але ось, вже о першій годині прийшов голова волвиконкому та секретар волком'ячейки. Тов. Серіченко, голова волвиконкому, посилає взнати,

скільки прибуло делегатів. Взнаємо, що зібралося вже коло 60 чоловіка.

Можна розпочинати.

В той час, коли в другій кімнаті лаштуються, ми з секретарем ячейки пишемо резолюції. Читаю і питаю, чи приймуть.

— Приймуть,— відповідає секретар.

В дві години одкриваємо конференцію. Починаю говорити. Вдається зразу зацікавити своїх слухачів.

У нас тепер, почасти, в моді говорити, що з селянином не треба вести розмов про так звану „високу політику“. Але це не зовсім правда. З селянами про політику і можна і слід балакати, треба тільки уміти про неї балакати. Інтерес до „високої“ політики у селян є. Цей інтерес особливо підвищився в звязку з Генуєю та Гаагою.

Чому це так, не тяжко зрозуміти. Підчас Генуїської конференції на селах велася (про це мені чимало людей говорило) агітація куркулями й людьми, „напитаними революційним духом“ про те, що от, мовляв, більшовики в Генуї примушені будуть визнати приватну власність на землю, на поворот фабрикантів та поміщиків „додому“ і тому подібне.

Отже, Генуя цікавила і незаможника і куркуля. Звичайно, що кожний цікавився „закордонною“ політикою по-своєму. От чому мій доклад так уважно слухали. Одні сподівалися почути від мене

звістку про дорогу для їхнього серця „власну земельку“, другі надіялись почути спростовання провокаційних чуток.

Другим моментом, що притягав увагу конференції,— це можливість відновлення війни. Для селянства це питання має величезну вагу. І звичайно, що тут ні заколисувати селян, що у нас ніякої війни вже не буде, ні налягати на те, що вона от тепер неодмінно буде, не приходитьсья.

По тому, які мені давали запитання делегати, я зробив висновок, що селяни досить добре розбираються в політичній „завірюсі“ і вони зовсім не такі простачки, як то дехто собі думає.

Ось, наприклад, їхні запитання: — Яка кількість нашої Червоної армії? Скільки треба зараз служити? Чи є які вільготи для військово-зобов'язаних? Чи буде даватися допомогу родинам червоноармійців і в якому, приблизно, розмірі? Чи буде війна, коли, з ким і чи не можна цієї війни уникнути? Що роблять комуністи, щоб досягти загального миру? Чому неодмінно треба воювати, а чи не краще встановити міжнародні суди? Що дешевше буде, чи заплатити борги, чи воювати?

До всього селяни підходили спокійно і цілком практично, тверезо, і вираховували всі „за“ і „проти“, мало не по пальцях.

Як бачимо, всі ці питання цілком практичні, а для селянина вони і важливі, і пекучі. Про нашу закордонну політику ми мусимо яко мога частіше

інформувати село, бо до неї помічається дуже великий інтерес. Цей інтерес тим більший, що багато селян, які були в армії, побували в полоні в Німеччині, Австрії, Чехах, є й такі, що були в Італії, Франції та Англії. Вони трохи розуміються на тамтешніх порядках і взагалі цікавляться тамтешнім життям.

По другому докладу я чекав досить жвавих балячок, але помилився. Знов таки селяни підходили до справи не з боку теорії, а з боку своїх повсякденних інтересів. У мене залишилось враження, що селянство новим земельним законом задоволене, але у кожного постає думка, чи надовго це? Чи надовго більшовики виголосили цей новий закон, чи не зламують його через рік-два?

Наприклад, один делегат казав:

— Що й казати, закон хороший. Так от у наших селян є опаска, що його скоро можуть змінити. Я тепер можу сказати, де моя земля, можу її угноювати, але я не певний, що її у мене через рік не відберуть...

І приходиться довго толкувати зміст закону, як треба його переводити в життя і т. ин.

Другі запитували про порядок виходу на хутори, виселки, про порядок організацій колективів, артілей.

Треті просили роз'яснити, де шукати управи, коли неправильно землю відчуждено, чи є земельні суди, які права земельних комісій.

Про поліпшення господарства один делегат казав:
— От ви говорите, що німці та бельгійці мають по 150 пудів і більше з десятини. У нас пан теж збирав такий урожай. А що він робив? Він порошком землю посипав. От ви скажіть, що то за порошок, де його можна дістати.

Нічого не поробиш. Треба говорити і про „порошок“, і про мінеральне угноєння, як його добувають і чому його у нас зараз немає.

Далі продподаток. А він цікавить і хвилює кожного господаря.

Чому до цього часу невідомі ставки по волості? Чи не будуть вони вищі за торішні? Чи не краще б було для держави замінити натуральний податок на грошовий? А чи довго буде натуральний податок? А чого дешеві гроші? Чи більше, чи менше ми платимо тепер, ніж за старого режиму?

Одним словом, безліч питань, але кожне з них має своє значіння для села, хвилює його і на яке воно шукає і дає відповідь, особливо по земельному питанню, яке страшенно заплутане (межі, відчужені шматочки, прострочені терміни), я записував і потім передавав у повітовий земельний відділ, щоб уже він сам дав відповіді на такі запитання.

Конференція продовжувалася майже до вечора. Потім я ще довго розмовляв з головою волвиконкому та секретарем ком'ячейки, бо хотів доклад-

ніше розпитати про політичний та господарчий стан волости.

Вони сказали, що у волості ніякого незадоволення владою не помітно, що навіть куркулі погоджуються з ладом, бо „тепер уже видно кой-який порядок“.

Я звернув їхню увагу на працездатність сількомів і висловив побоювання, що вони слабо працюють. Вони почасти погодилися зі мною, але сказали, що зараз робоча пора, а тому і робота не помітна. Волость буде з хлібом, хоча місцями трохи наробив шкоди град, а в Халявині, наприклад, на жито напала „чорна головня“.

Погано з освітою. Школи минулої зими працювали з переборами, а як воно цієї зими буде, ще не відомо. Але дещо для забезпечення шкіл робиться: підвозять дрова, дещо підправляється.

Уже над вечір я рушив назад. Сонце заходило червоною загравою. Обіч шляху стояли хліба, схиливши до землі важкі колоски. Де-не-де виднілися женці. Починалася робоча гаряча пора на селі.

1922 р.

МОРОВСЬК

- Здоров?
- Здоров!
- Що, платив податок?
- Ні, сьогодні ще не платив!...

(З розмови двох селян)

Моровськ — село за 80 верстов від Чернігова по Десні. Туди я мав виїхати в справах.

Виїхали ми опівдні, а о 4 годині пароплав був уже у Моровську.

Злазимо на берег. Внизу полощеться Десна, а понад берегом хати на рівнині розсипались. З десяток їх прямо до води скотився. Пороги і двори у повінь вода заливає.

Старі осокори вартують по березі. Кілька нових „дубів“ лежить. Від них смолою та сосновими стружками пахне.

Дядьки, що городять пліт, провожають нас цікавими очима. Наші міські постаті наводять їх, мабуть, на якісь висновки.

Придивляюся до хат. Вражіння таке, що ніби більшість живе нічогенько, як то кажуть, і не так, щоб уже дуже гарно, але не можна сказати, щоб уже і погано. Але хочу перевірити те своє вражіння.

— А ваші селяни, здається, живуть нічого? І хати, і клуні — все як слід.

— Ні, не можна цього сказати.

— Чому так?

— Піски навколо, — слідує коротка відповідь.

Дійсно, Моровськ стоїть на пісках. А верстви за дві — ліс пішов. Одним краєм упирається в Дніпро коло Києва, а другий до Гомеля простягся.

У морівчан ліс — підсобний промисел. На вулиці ми на кожному кроці зустрічаємо товстелезні колони.

Селяни розпилюють їх на дошки і везуть потім у степ, на Ніженщину, на Полтавщину і навіть далі і там обмінюють їх на хліб. В деяких дворах уже бачу наготовлену шальовку. Як тільки закінчаться польові роботи, так і потягнуться хури за сто, двісті й більше верстов шукати хліба.

* * *

Прийшли у районний виконком. Прості столи в чорнильних плямах. На стінах розліплено кілька інструкцій, об'яв, плакатів старих, портрети Шевченка та Леніна.

Над секретарським місцем українською мовою
напис висить :

Чи по ділу ви прийшли ?
Звертайтеся до кого слід !
Коли ж гуляти, вийдіть з хати,
Робить не мішайте !

На протилежній стіні — вірш, від руки писаний,
творчість місцевого поета. Підходжу ближче й
читаю :

ПОРАДА :

Отака моя порада :

Всюди бережи ти лад,
Щоб радянська наша влада
Була краща від всіх влад !
В якій будеш установі,
Той же лад ти бережи
І без зайвої розмови
Ти, за чим прийшов, скажи !

А узявши чи почувши
Те, зачим прийшов туди,
Не страчай даремно часу,
На свою роботу йди !
І за всякою роботою
От про що не забувай :
Всі податки і всі збори,
Які слід з тебе, віддай !

І без примусу віддай їх,
Не рівняйся по куркулях,
І тоді, повір, ми вийдем
На веселий світлий шлях !

Член Моровського волвиконкому *Буго*

От-от, що нам і треба. Треба „щоб радянська
наша влада була краща від всіх влад“, а для цього
потрібна довга і вперта робота по викоріненню
тих маленьких недостатків державного механізму,

що иноді досить боляче зачіпає дядька. А потім і невсипуща праця. Тоді й вийдемо „на веселий світлий шлях“...

* * *

Розмова перескочила на діла самогонні.

— А що у вас, у Моровську, є самогонщики?

— Нема й одного.

— Ну!..— тягну я неймовірно.— Перше село таке зустрічаю.

— Бачите, у нас комнезам міцний, вивів.

— І не п'ють?

— П'ють, але мало. Самогон привозять з - за Десни.

Дійсно, на другий день, а то була неділя, я не бачив жодного п'яного. А це рідко по селах тепер трапляється. Більше буває так, що по вулицях п'яні тиняються, переважно парубки, і не своїм голосом вигукують пісні.

Якраз на пароплаві я балакав про це з одним товаришем, який добре знає села Чернігівської округи. Він розповів мені цікаві подробиці про самогонну справу.

Перш за все, що до якості самого самогону, то фахівці розподіляють його на кілька сортів, наприклад, первогін, первогін із самогону, самогін із первогону. Просто людина нічого тут не зрозуміє, але фахівець завжди скаже, якого саме йому напитуку треба.

Далі, техніка виробництва. Ми звикли думати що вона ще й досі стоїть на примітивному рівні. Оказується, ні! Є самогонні апарати, принаймні, так запевняв мене цей товариш, що за раз приймають до 30 пудів заварки. Йому переказували, що у одного самогінника у Ріпках є апарат на 60 пудів.

Деякі удосконалили своє виробництво до того, що гонять справжній спирт, і навчилися його ратифікувати.

Самогонні спеці — справжні павуки, не згірші за старих шинкарів. Деякі селяни геть чисто попропивались.

А скільки коштує самогон селянам? Мій співбесідник приводив приклад двох сіл, де йому прийшлося бути в день „престолу“. В обох селах до тисячі дворів. З пуда борошна виходить 6 пляшок гарного самогону. Власник апарату бере собі на „амортизацію“ апарату, „за риск“ і т. ин. чотири пляшки, а закажчикові віддає дві.

Отже, коли кожен двір випив по дві пляшки, уже немає тисячі пудів. Але на кожен двір припадає не дві, а найменше шість пляшок. Значить, по самому скромному підрахунку, ці два села у день „престолу“ пропили не менше, як три тисячі пудів хліба.

Так говорить проста арифметика. Звідси ясно, яку колосальну економію зробить республіка, коли вона уб'є це зло.

Переночували ніч. І хоч у нас не було нічого підготовленого, все - таки не хотілося їхати назад, не поговоривши з селянами. Вирішили зібрати сходку.

Покликали голову сільради.

— Можна сход зібрати?

— Можна...

Дядьки збирались дуже туго. Почали розмову тут же на майдані. Я почав говорити про XII з'їзд партії та про єднання села з містом.

Слухають уважно. Зупиняюсь на податках, виявляю хиби минулого року, кажу про єдиний сільсько-господарський податок; бачу—приймають. Вказав на хиби й помилки нашої промисловости, на дорожнечу краму й товарів і як думає радянська влада й партія це виправити.

Один селянин, коли я скінчив, казав мені:

— Повірите, п'ятнадцять разів пішки до Остра ходив, борошно та збіжжя продавав, щоб податок виплатити. Візьму пуд чи два, однесу, продам, заплачу, а через кілька день нова повістка. І знову до Остра. І так не я один, а багато до Остра клунки носили.

Більшість дякувала за роз'яснення. Резолюції ніякої не виносили, а просто обмінювалися своїми думками. Але й були такі, що заперечували окремі моменти. Наприклад, вказували, що коли будуть брати де-небудь податок одним хлібом, то там

хліб здешевіє, а це знову буде не на користь селянинові. Другі висловлювалися виключно за грошевий податок.

Але найбільше нарікали морівчани на трудгуж-податок. А тут іще до того вийшло якесь непорозуміння. Річ у тому, що губернський відділ праці продавав чи давав марки на право користування гужовою повинністю. Дядьки возили, робили. І тут раптом приїздить фінансовий інспектор і заявляє, що ті марки не дійсні, що селяни мусять виплатити податок грошима, а до того ще й пеня narosла.

Дядьки хвилюються:

— Як це так, не дійсні? Адже ми робили? Адже ми возили? Значить, наша робота пішла задарма?

От яка плутанина получилася! Десь там, у повіті чи губернії, не доказали чи не домовили, а тут дьоргання, незадоволення, хвилювання сотень людей. Маленькі нестатки державного апарату, але вони іноді боляче б'ють по селу.

* * *

Пекучим питанням на селі є дорожнеча краму і взагалі товару. Заглянули ми в тутешню кооперативну крамницю. Вона вразила нас своїм убогим виглядом. Один з товаришів не втримався і, шуткуючи, сказав:

— Ого, тут стільки краму, що можна завалити все село!

Один з присутніх зараз же це підхопив і уїдливо замітив:

— Це тому, що робітники так багато наробили.

От вам де змичка міста з селом.

В розмові ми зачепили й це. Яка ціна на товари? Залізна лопата— 27 фунтів, чашка проста— 20 фунтів, миткальна хустка— 1 пуд 10 фунтів.

Ясно, що при такій дорожнечі, ніхто нічого не буде купувати.

— А хіба б ви не могли капіталу зібрати? — спитав я.

— Чому ні! І тисячу, і дві, і навіть три тисячі пудів можна зібрати. Кредит можна мати, аби товар був поцінний. А так, все одно, нічого не вийде. Товар купиш, а його ніхто не купуватиме, бо дорого.

— А от чого приватний купець дешевше продає, ніж кооперація і в борг до того?

Об'ясняю, чому в нас дорогий крам, що зараз намічено, щоб собівартість була менша, який кредит гадає дати держава кооперації.

До речі, два слова про приватну торгівлю. До революції у Моровську було більше десятка крамарів. Зараз же народилось знов тільки два.

Здешевлення товарів селянин чекає. Сами селяни й місцеві кооператори заявляли, що наколи б товари були дешевші або їх ціна була відповідна до ціни на хліб, то кооперативна крамниця чудово б торгувала і дуже б скоро поборолла тих двох крамарів.

На закінчення мушу сказати таке. Там, де є ячейка, партійна чи комсомольська, справа стоїть до певної міри задовольняюче. Там, де їх немає, працювати надзвичайно тяжко.

Далі, міським робітникам, в першу чергу відпо-відальним, треба частіше заглядати на село. І не так собі наскоком, як оце ми у Моровську, а на кілька день, а то й на тиждень. І не в образі начальства, а з ціпком у руках походити із села в село, щоб дядько з тобою по ширості побалакав.

Багато б навчаючого ми тоді б побачили і по-чули. І село перестало б для багатьох із нас бути країною невідомою, і ми б змогли краще пізнати психологію села.

Словом, підчас відпустки — за ціпок і гайда на село. Не пожалкуєте!..

1923 р.

СЕДНІВ

I

Старовинний панський парк. Трохи запустілий, трохи спустошений, але прекрасний. Упирається він в урвище, що падає просто у Снов річку. Вона вибігає з лісу, обмиває жовті кручі, по яких, як ластовині гнізда, біліють хатки, а над зеленими шапками дерев вирізується своїми зубцями башта старої „Лизогубівської Кам'яниці“.

Крізь дерева видно поле, ліси, далекі села. Простора далечінь, що зараз затьмарена смугами дощу.

Річка переперезана греблею. Вода з шумом проривається повз місток і крутить двадцять млинів і кілька десятків шерстобитень, а потім, вирвавшись, вільно тече по луці з невеликими вербовими левадами.

Оце вам і буде Седнів, старовинне слов'янське городище, старіше, може, за Чернігів і інші давні, „городи“. У Седневі сила пам'яток з доісторичної доби: могили, будови і т. ин. Все це поховано у землі і жде свого дослідувача, який розгадає ті таємниці.

А зараз Седнів красиве містечко, де дуже розвинуте чинбарство, шевство та виробка простого селянського сукна.

Само населення ділиться на дві частини, що між собою різко одрізняються по соціальним ознакам. З одного боку, маємо, так званих „кожем'яків“, які займаються кустарним промислом і їм же належить краща земля, а з другого — тут живуть і „хлібороби“. „Кожем'яки“ — це типові міщани, може, нащадки давньої торговельної седнівської аристократії. Правда, вони про це не знають, але пиhi в них стільки, що й без цього їм її досить. „Хлібороби“, так би мовити, нижча верства, бідніша.

І між „хліборобами“ та „кожем'яками“ йде постійна глуха боротьба. „Кожем'яки“ більше організовані, в них економічна сила, а „хліборобам“ якраз організованости - то й бракує. Місцевий комнезам слабкий, не численний, повагою особливою не користується. Отож тон усьому дають „кожем'яки“, ця тупа, себелюбна, хижа сільська буржуазія. Тому-то і громадське життя у Седневі не б'є джерелом. Воно кволе.

II

У Седневі був маєток знаменитих Лизогубів. Це, може, єдина панська родина на Україні, яка мала в собі прогресивні ліберальні традиції і навіть виділила з себе революціонера, що наложив своєю головою на царській шибениці.

Крім того, у Седневі не раз гостював і Шевченко при своїх подорожах на Україну. У парку ще збереглася та липа, під якою поет часто відпочивав. Через це де в кого із місцевих діячів, головним чином у селян, і з'явилася думка поставити у Седневі пам'ятника Шевченкові. Найшли старий постамент, найшли погруддя поета, вивезене одним із Лизогубів з Італії і розбите у 18 році гайдамаками, і запрохали на відкриття пам'ятника „гостей“ з Чернігова.

От яким чином я опинився у Седневі, цій чудовій по своїй красі місцевості.

Але небо вирішило зіпсувати нам свято. Уже воно зраня дощило, а з півдня пішла прямо злива. Тільки на годину вияснилося і дало можливість провести маленький мітинг на площі коло пам'ятника.

Не мудрі, прості були розмови. Зате вінків з польових квіток було дуже багато. Ними бюст поета було засипано.

На відкритті пам'ятника були тільки „хлібороби“. З „кожем'яків“ не було й жодного.

Казали, що бойкот об'явили.

III

Скільки в нас невичерпаних джерел для вивчення нашого революційного руху! От і зараз. Зібралось нас чоловік із 20 комуністів і пішли спогади.

— А пам'ятаєш, як у нас у Седневі була петлюрівська влада, а в Городні більшовики, і я приїхав сюди для переговорів?

— Чом же, пам'ятаю. Не вірили тоді ми трохи в більшовиків.

— Вговорив нас...

— Вговорив...— Повертається до мене.— Розробили план і через три дні тут уже були червоні. Місцеві офіцерики тільки п'ятами наживали.

Седнів взагалі здавна був центром підпільної роботи. Тут не один з народовольців перебував. В 1904—1905 роках у Седневі була дуже міцна есерівська група, склад підпільної літератури. І самі учасники тодішньої роботи зараз прибули на свято.

— Я служив тоді на стайні у Лизогуба,— говорить один.— Якраз приперли мені пудів з п'ять літератури, а тут трус. Куди її дівати? Узяв і під яблуню закопав. Там десь і досі почиває!..

— Хороші були хлопці. Бойові. Як неділя, верхи на коней, і гайда на базар, дядькам розкидати прокламації. Начальство з себе виходило. Одного станового по шапці, другого по шапці, а викрити організації не викрили...

— Ти знаєш, після 1905 року тут організувався „союз рускаго народа“. Душ п'ятьсот їх було. Ввесь з „кожем'яків“ складався. Вирішили ми їх тут пустити у повітря. Як узнали про це члени нашої організації з інтелігентів, почали лаяти

молодих, а потім взяли, та й повтікали до Чернігова. Мовляв, наша хата з краю.

— І зірвали?

— Ні, чомусь бомба не розірвалась,— додає з жалем товариш.

Стайничий Лизогуба говорить:

— Тоді й дочки Лизогуба приймали деяку участь у нашій роботі. А в 20 році прийшлося мені виступати у Седневі на мітингу, і давай я крить панів, що називається, во всю. Після підходить до мене менша й говорить:— Неправду ви, товаришу Леоненко, говорили сьогодні. Пам'ятаєте, як ми разом працювали?..— Я їй на це й відказав:— Ви сами винні, що мене навчили. Як ви говорили, так я тепер роблю...— Вона мені нічого більше не відповіла й пішла геть...

А зараз заглух Седнів. Нема комуністичної ячейки. Слабий комнезам. Тільки деякі надії подає комсомол. Зате седнівці добре п'ють самогін, в цьому вони не підкачають.

IV

Седнів можна електрифікувати. Коли б „коже-м'яки“ не були такі неотеси, коли б тут були міцні організації, коли б знайшлися енергійні місцеві люди, це б легко було зробити. У Седневі розвинений кустарний промисел. Найшлися б кошти. Знов дала б дарову енергію. Отже треба тільки

організації. Коли я нагадав про це декому з місцевих людей, вони тільки безнадійно махали рукою:—І не кажіть. З нашим народом нічого не вдієш. Шпана, а не народ!..

Не знаю, чи шпана седнівці, чи ні, а електрифікувати можна. І кооперації першій за це слід би було узятися.

А так Седнів красиве містечко і куркуляче кубло. І довго ще тут Шевченко буде самотнім, аж поки підросте нове покоління й почне руйнувати старий побут і будувати новий. А цей час прийде і для старого Седнева.

1923 р.

ВЕРКІЇВКА

Р е в о л ю ц і ю

I

— Веркіївка... Ну, це особливе село. Там партизанщина. Ще в 1905 році робило революцію...

— У Веркіївці, глядіть, з язиком обережно. А то там є люди, що не подивляться на вас, хоч ви і член виконкому. Там теж уміють кой-що сказати...

Так мене виряджали товариші з Ніжена. Тим краще,— думав я. Може й справді буде цікаво в такому селі побувати, з старими партизанами побачитись, погомоніти, дещо цікаве од них почути.

Але мушу зарані зазначити, що цього мені не дано було. З справжніми партизанами мені говорити не прийшлося,— не було часу. Все - таки дещо цікаве взнав.

Веркіївка — село з-понад десятима тисячами мешканців. А до того ще Веркіївка старе революційне село. В 1905 році тут було велике селянське

заворушення. Декому після того прийшлося скуштувати козацьких нагаїв, царської тюрми і навіть до Сибіру прогулятись.

Тут були міцні корні есерівщини, траплялися й анархисти, що не оджило і до цього часу. В 1917 році зароджується петлюрівщина, але верх бере „більшовицька“ стихія. Селяни, не доходячись декретів, просто беруть у свої руки Терещенкову економію в 7.000 десятин, а також накладають свою тяжку руку і на панків поменше.

Прийшли німці, і розпочалась розправа. А тимчасом назрівали грізні події. Спалахнуло улітку 18-го повстання. Кілька сіл навколо Ніжена вступили в героїчну боротьбу з залізною армією кайзера.

Та нерівні були сили. Не вдержали партизани Ніжена. Багато загинуло молодих і старих. Проте свідчать братські могили з дубовими великими хрестами.

Прийшла осінь, а з нею прийшла й розплата. Знову зашуміли партизанські червоні корогви. Тепер прийшла воля червона.

Літо 19-го. З півдня насувався Денікін.

— За тисячу верстов, — кажуть веркіївці, — вже нахвалявся на Веркіївку...

І була жорстока помста білих. Придорожні верби бачили, як катували люди людей. Висіли днями страшними трупами повішені партизани. І багато було там таких, що зовсім безневинно наклали головою...

Минуло чотири роки. Нема фронтів. Іде мирна праця. А Веркіївка все ще дає себе в знаки.

— Не вгомонюються партизани. Іноді тяжко з ними буває поладити справу...

Так кажуть місцеві робітники. Чи вірити їм? Може це просто через те, що гаряча кров у партизанів, що тяжко їм звикнутись з мирним життям.

Може це причина? А в тім тяжко судити.

II

7.000 десятин — таку спадщину Веркіївка одержала від революції. На цьому ґрунті, здавалося б, можна було розвинути величезну роботу. Але ми цього не можемо сказати. Навпаки, дещо нагадує про те, що основна маса селян ніби починає відходити від живої радянської роботи. Поскільки можливі такі явища, постільки вони заслуговують найпильнішої уваги і вивчення. Ні захувати їх, ні, тим більше, давати їм неправильне освітлення, по - менше, буде політикою струса.

Оскільки я міг уловити лейт - мотив цього явища, то прийшов до слідуючого висновку: на Веркіївський район слід дати досвідчених робітників, які б неухильно проводили в життя принципи „радбудівництва й радянської політики“.

Другий факт, що його треба зазначити, це переродження бувших партизанів не тільки в економічному розумінні, що вони зробилися заможнішими,

але і в ідеологічному (одне з другим зв'язано, звичайно). Незаможництво не користується належною повагою. КНС не вросли, і погляд на них (з пісні слова не викинеш), як на „комневозможників“, признаюся, мене дуже вразив.

Виконком шкутильгає. Робітники місцеві не усвідомили собі веркіївських властивостей і пливуть по течії. Мені переказували про кумівство. Облишу це на рахункові тих, хто це мені казав, але скажу:

— Веркіївку слід одвоювати знову. . .

III

Земля сама собою „обработки требует“. А що вона тої обробки вимагає, видно хоча б і з того що звичайний селянин одержує з десятини жита 50—55 пуд., пшениці—60—66 пуд. Мало. Терещенко, певно, мав більше.

Але у тій же Веркіївці є селяни „передовики“, що з одного опруга ($\frac{1}{4}$ десятини) одержують 56 пуд. або з десятини 224 пуди. Це рекорд.

У Веркіївці можна від селян почути стару пісню:

— Що там агроном? Дайте мені вдосталь землі, то я й сам буду агроном. . .

Щоб землі у веркіївців було мало, цього не можна сказати. Норма—дві десятини на душу. Але що з агрономією не все гаразд, то це також правда. Є у Веркіївці „інструктор“ по сільському господарству, Попов, скінчив гімназію, потім учився

у сільсько-господарським інституті. Коли я його запитав, як і через кого він гадає переводити агрономічні знання, то він нічого мені не відповів, а показав інструкцію.

— Я ждав інструкцій...

Він три місяці сидів без діла і ждав інструкції. Його шукали один раз по всьому селу і не знайшли. Добра робота інструктора.

А та інструкція, яку він мені показував, складена губземуправлінням і розрахована на грудень, січень і лютий. Одержана у Веркіївці 16 січня. Коли ж переводити її в життя? Коли?..

Інструктор, очевидно, не розуміє своїх завдань, не знає, на кого йому спиратися, не знає зовсім свого району, а так само не знає і самих селян. Як же він буде провадити роботу? Ясно, що дядьки тільки будуть глузувати з такого „агронома“.

В районі є насіннєві участки, що здаються селянам по договорах. Є якась сільсько-господарська кооперація, але що вона робить, ніхто в районі не знає.

І селяни дивляться на кооперацію як на таку річ, де меншість хоче підживитись чимось на більшості. Роля кооперації зовсім невідома широким колам населення.

Дядькам більше подобаються перші кроки революції. Ото були діла!

— Спиртовий завод розібрали. Чани залізні пішли на лемеші. Клеплять та й клеплять дядьки!..

Дякували революції — хоч залізними лемешами нагородила.

Ви думаєте, дядьки не розуміють ненормального стану з землею, агрономією?

Ось, маєте! Кажу те, що сам чув.

— У одних землі чималенько, а толку ніякого. А инший і менше має, а живе нічого...

— Ви сами знаєте, що державній повинність відбувати треба. У нас так — і заплатиш, і собі є, а другий заплатити — заплатити, а сам потім скаче та власть клене. А все від того, що не може використати як слід землі...

— Другий за революцію нахватав-нахватав і знов же на власть ремствує. Та чого ж тобі ремствувати? За старі часи ти ж не імів нічого. А тепер же в тебе дещо є. Инше діло той, що нічого не получив. А ти получив і ще чогось від влади вимагаєш?..

— Біда вся в тому, що народ у нас малограмотний...

IV

Культура...

Розповідали мені таке з вісімнадцятого року.

Розбирали панську економію. Один дядько попав велике, завбільшки в стіну, панське дзеркало, а воно, проклятуще, у двері не влазить. Він узяв і поставив його у хліві на деякий час, а корову забув прив'язати. Розглядала вона себе, розглядала, а потім чогось розсердилась, розгнівалась і трах!..

Тільки скалки посипались. Так корова розтопала панську культуру.

А мене так „трахнула“ господиня, в якої я жив, перебуваючи у Веркіївці.

— А скажіть, чи скоро земля репне?

— А чого б вона мала репатись?

— У нас тут пішла така чутка, що має земля провалюватись. Японія он же затонула і перегоріла на попіл...

Мені пригадалися інші слова. Коли в одному селі почули про землетрус в Японії, то, між іншим, казали, що там загинуло і багато комуністів. А потім уже казали, що все населення загинуло, а залишився живий тільки один комуніст. Це дало привід декому казати:

— Ото нещастя з тими більшовиками. І тут їх не бере...

— У Веркіївці вже на сім сажнів земля піднялася, — каже наша господиня...

Мій товариш додає:

— У селі Прохорах казали, що десь ціле село заснуло. Цілий вже місяць спить. І старе, і мале. Люди з других сіл худобу порозбирали, ходять за нею.

— А ще що?

— Кажуть, що як прокинеться, так і страшний суд буде.

Звідки беруться такі чутки? Хто їх розносить? Невідомо.

А веркіївський сельбуд стоїть заморожений. Хоч собак ганяй. А то він має розгонити такі дикі чутки. То він має бути осередком культури. Не забуваймо, що це в 12 верствах від Ніжена, у великому селі, де є чотири школи і душ 15 учителів...

V

Гроші, гроші і ще раз гроші, — от що зараз доводиться чути в районах. Потреб сила, а бюджет тріщить, розповзається, його треба латати, вирівнювати.

Воно й не дивно, бо райони перший рік перейшли на свій власний бюджет. Робітники ще не досить досвідчені в такій делікатній справі, як кошторис. Ось чому бувають і заминки, і безгрошів'я.

Що із себе являє бюджет Веркіївського району?

Прибутки вираховані в 18.364 крб. 45 коп. Здається, сума немала, але, коли взяти окремі статті, то матимемо невеселу картину. От вам одна з самих значних статей — прибутки от загсу — 5.324 крб. Голова райвиконкому аж землю їв, так клявся, що зараз, після зменшення ставок на записи, більше як 400 крб. на рік не получиш.

Відрахування від єдиного сільсько-господарського податку спершу давалося 14.430, а зрештою в розпорядженні району залишено 4.451 крб.

Це самі значні статті. Що торкається дрібніших, то частина їх зовсім не реальна, частина реальна

на половину, на третину, на чверть. Зараз на другий квартал кошториси перекроюються, а поскільки наша фінансова машина працює доволі помалу, то більшість районних бюджетів зараз переживають гостру кризу. А видатки не ждуть.

Ось практика першого кварталу Веркіївського району.

Мало поступити згідно кошторисам „бездефіцитного“ бюджету 3.329 крб. 14 коп., а видатки на той же квартал сягають 5.337 крб. 40 коп. Уже недостача на 2.000 крб.

Фактично поступило 1.910 крб. 10 коп.

Витрачено по перше січня 1.671 крб. 17 коп.

Учителям за перший квартал слідує 2.119 крб. 49 коп., а виплачено всього 525 крб. 18 коп.

Райвиконкомові і сільрадам належало одержати 1.452 крб. 68 коп., а виплачено 734 крб. 66 коп.

Цілком природно, що учительство й інші службовці хвилюються і запитують:

— А що далі?

Мені з учителями прийшлося говорити цілий вечір і прохати їх не дуже хвилюватися, бо в справу виплати зарплатні вміщується окрвиконком і задовольнить справедливі їхні вимоги.

Учителі одержали тільки платню за жовтень минулого року.

Таке становище. А поскільки грошова справа є основа основ роботи в районі, то мені здається, що „бездефіцитні“ бюджети слід складати з біль-

шою обережністю і не ставити місця під удари випадку. Краще менше, але ліпше, твердіше.

Веркіївка район не торговий. В старі часи тут було 20 приватних торговців, тепер — жодного.

— Значить, добре, може, працює кооперація?

В тім-то й річ, що ні! Виписка з річного балансу ЄСТ говорить за те, що він рівний всього 1.552 крб. 97 коп. Мало! Веркіївське споживче т-во торгує карасином, сірниками, оселедцями. Конкурент — Ніжен. Може й так. А може й те, що місцеві кооператори просто не вміють поставити як слід діло.

Конференція

Заля школи повна людей. Іде позапартійна селянська конференція.

Кожухи, борода, свитки.

На маленькій сцені ходить докладчик. Говорить про Леніна. Мова докладчика, як розмотане веретено, веде все далі і далі, голос у нього то піднімається, і слова тоді бурхливо течуть, як вода в порогах, переплітаються й падають, то тече спокійно, а то спалахне насмішкою, і тоді обличчя делегатів розпливаються в широкі ухмилки.

Так з півтори години. Увага повна. І коли він кінчає, то серед делегатів проноситься легкий шепіт.

Підводиться голова.

— Товариші! Ми слухали доклад про нашого вождя. Ми знаємо, що зробив для нас Володимир Ілліч. Чи будемо ми вести дискусії по докладу?

— Не треба... все сказано... треба тільки так робити, як казав Ленін...

— Тоді переходимо до дальшого питання — земельного... Слово дається...

На партах заворушення. Чуються з місць голоси:

— Послухаємо!... Будь ласка!...

Докладчик говорить довго й докладно. Після докладчика ще співдокладчик. Трохи вже було за багато.

Коли скінчили, голова знов питає:

— Товариші, хто має запитання?

Мовчання.

— Хто хоче запитати докладчика? Може, що не ясно?

Мовчання.

— Кепсько, — думаю. — Або зовсім не зрозуміли, або зрозуміли та не хочуть говорити. Мовляв, говорили вже багато, а пора вже й ділове щось сказати.

Починаю рятувати справу.

Кажу:

— Товариші! Земельне питання є центральне для нас. Ви часто скаржитесь на владу. І те не так, і це не так. Тільки робите це в себе по хатах. А зараз мовчите. Чому? Ні, це не резон, так не годиться. Ви повинні заявити тут, на кон-

ференції, про свої болячки, сказати нам, чим болієте, які непорядки у вас є. Ми все, сказане вами, обговоримо, або тут вирішемо або до центру доведемо про це...

З хвилину тиша, а потім голос:

— Прошу мені вопрос!..

— Будь ласка!

— Говорять, щоб у нас толоки не було. Добре. А де ж ми корма для худоби дістанемо?.. У нас земля така... Знов же про комуну товариш говорив... Добре їм комуну робити на хорошій землі. Ні, ви постройте комуну на піску, наприклад, у Хвилівці¹⁾. От і хай там покажуть комуну...

— Тут згадували Носівку²⁾. А ви на піску, на невдобній землі покажіть опит...

Дався їм отой пісок, а потім — скільки ще упертої боротьби й роботи треба перевести, щоб товща селянства відносилась з любов'ю та повагою до наших досвідних закладів.

— У нас гала (болото) Перекопане є. Чого вона пустіє? Корму немає?.. Зробіть меліорацію, от корма у нас і будуть...

Далі порядок обговорення був зовсім порушений. Балакали вже не стільки по земельному питанню, скільки з приводу земельного питання. Але тим-то й різняться селянські конференції от усяких інших, що на них неможливо додержуватися

¹⁾ Хвилівка — піскувате урочище під Ніжевом.

²⁾ Носівка — досвідна станція, одна з найкращих на Україні.

твердого порядку. Головне, щоб селяни почали висловлюватися, виявляти свої болячки. А коли, може, хто і буде говорити не по „вопросу“, то невелика біда.

— Наша Кошелівка, — говорить один делегат, — вступила в боротьбу за революцію ще в 1918 році, а не одержала нічого. Пообіцяли цього року деревини, та щось не видно... Де того батька шукати, де тої правди узяти?

Виступає другий і теж про ліс:

— У нас, — говорить, — інваліди, у нас вдови, у нас сироти. Обіцяли дров, лісу, а нема нічого. У кого є червінці, той ділянки закупив, а нам нема. Про це й говоримо владі...

— У В. Кошелівку було відпущено для біднішого селянства 19 кубів дров. І бумажка із ісполкому була. Тільки незвісно, де ті дрова поділися. Три куби як получили, а більше ні. Владі слід на це звернути увагу...

— Говорилося тут про урівнення (земельне). Як розуміти це урівнення? Якщо урівнення по всій республіці, тоді я згоден, — чи по окремих селах, тоді я не згоден. Потім переселення. Куди може переселитись незаможник, як у нього у кешені вітер свище? Я громадянин республіки і повинен користуватися однаковими правами усюди...

На сцену вилазить дід.

— Я хочу сказати пару слів, — звертається він до президії.

— Говоріть...

— Товариші, — молодим голосом починає дід, — я думаю, що багато в нас недостатків через те, що негодящий елемент примазався до влади (на місцях рух і вигуки: правильно!). Треба на селах проекзаменувати представників влади, бо вони часто зовсім не так роблять, як то приписує центр (Правильно, діду!). Хто він був до 17 року? Де він був? До якої партії належав? Потому ми, селяни, страдаємо через оці гвинтики. Послать провірить, хто стоїть у влади у моїй Кошелівці...

— Лісництво споконвіку темне царство. Треба ревізію йому.

Делегатка Домаха Гнатенкова:

— Я вдова, у мене шестеро сиріт от двох матерок. Я з'явилась у комнезам, а мене й слухати не хочуть... Це у Вересочі. За чотири роки тільки й допомоги було, спасибі їм, що дві копиці гнилого сіна дали.

Одним словом, пішло і пішло, та так, немов греблю прорвало.

Але цим не скінчилося. Коли були дані всі справки, дана обіцянка по всім цим скаргам зробити розслідування, коли були сказані кінцеві слова доповідачів і приступили до резолюції, то знову гальмо.

— Заслухавши доклад по сільському господарству, землеустрою, сільсько-господарському кредиту, кооперації та колективізації, селянська позапартійна конференція постановила...

Не встиг докладчик перечитати ці слова, як один із делегатів так і вчепився:

— Дозвольте! Там сказано, що наша конференція постановила... А ми ще нічого не постановили...

— Товаришу, — каже голова, — ми резолюцію приймаємо за основу. Ви можете внести свою поправку, коли в чому - небудь не згодні. Треба спершу зачитати всю резолюцію...

Делегат незадоволено сідає й говорить:

— Що ж тут вносити поправки, коли ви не даєте балакати...

Резолюція читається далі.

Голова:

— Все зрозуміло?

... Нічого незрозуміло, — чується з місця голос

Сміх...

— Хто хоче щось додати до резолюції? — запитує голова. — Які у кого поправки є?

Мовчать.

Бачу, що не розуміють селяни „основи“. Беру резолюцію і починаю тлумачити пункт за пунктом.

— Тепер ясно?

— Ясно!.. Дякуємо!

І резолюція приймається.

Коли балакали про школу, то знов таки такі ж самі речі було чути:

— Куди там дітей до школи посилати, коли у мене їх десятеро і на всіх одні чоботи...

— Треба спершу малих навчити, а потім уже старих...

На закінчення взагалі кілька слів про селянські конференції. Ні в якому разі не можна їх скликати без доброї підготовки. Повістка мусить бути маленька — два-три питання й годі. Сама конференція повинна більше походити на бесіду, ніж на ті конференції, що бачимо на місцях. Тоді й не будуть вам казати, що балакати не даєте, і саме питання буде краще з'ясоване.

1924 р.

